

Іван Монолатій

ЕТНО

ПЕРИФЕРІЙНІСТЬ

Участь суб'єктів західноукраїнської
етнополітичної сфери в міжетнічній взаємодії,
міждержавних конфліктах і культурі пам'яті

Дрогобич
Посвіт
2022

УДК 323.1(477.8)
М 77

*Рекомендувала до друку вчена рада
Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника*

Рецензенти:

Володимир Великочий, доктор історичних наук, професор
(Прикарпатський національний університет імені Василя
Стефаника);

Максим Гон, доктор політичних наук, професор
(Рівненський державний гуманітарний університет);

Тетяна Пояркова, докторка політичних наук, професорка
(Київський університет імені Бориса Грінченка).

**Монолатій І. Етнопериферійність. Участь суб'єктів
М 77 західноукраїнської етнополітичної сфери в міжетнічній
взаємодії, міждержавних конфліктах і культурі пам'яті.**
Дрогобич: Посвіт, 2022. 576 с.

ISBN 978-617-8003-77-7

У цій книжці, написання якої завершувалося навесні 2022 року під час цього річної війни за незалежність України від російських окупантів, досліджуються суб'єкти і тенденції західноукраїнської етнополітичної сфери як наукової проблеми сучасної політичної науки, зокрема історії етнополітології і ретроспективної політології через призму дискурсів ідентичностей, потенціалів та інтерпретацій феномена міжетнічної взаємодії.

УДК 323.1(477.8)

*Усі права застережено. Відтворювати будь-яку частину цього видання у будь-якій
формі та в будь-який спосіб без письмової згоди правовласника заборонено.*

ISBN 978-617-8003-77-7

© Іван Монолатій, 2022
© Посвіт, 2022

ЗМІСТ

Вступ. Західноукраїнська етнополітична сфера: pro et contra	7
--	---

Частина перша ІДЕНТИЧНОСТІ

Розділ 1. Між етнічністю і конфесійністю: трикутник ідентичностей «інших своїх» західноукраїнської етнополітичної сфери	21
1.1. Перший кут: ідентичності поляків	25
1.2. Другий кут: ідентичності євреїв	43
1.3. Третій кут: ідентичності німців	62
Розділ 2. Між конфліктом і компромісом: моделі співіснування «своїх» і «чужих» в західноукраїнській етнополітичній сфері	79
2.1. Українсько-польська модель	81
2.2. Українсько-єврейська модель	102
2.3. Українсько-німецька модель	116
Розділ 3. Між патріотами «своєї» землі та самовигнанцями: вибрані репрезентанти західноукраїнської етнополітичної сфери	135
3.1. «Кресов'янка», поетка Зоф'я Марія Бессажанка	138
3.2. «Українофіл», видавець Яків Оренштайн	157
3.3. «Галичанин», військовик Ганс Кох	181
Розділ 4. Між протистоянням і пристосуванством: (анти)урбаністична специфіка західноукраїнської етнополітичної сфери	195
4.1. Західноукраїнське місто як епіцентр протистояння «іншостей»	197
4.2. Західноукраїнське місто в умовах національної державности «своїх» (Станиславів, 1918–1919 рр.)	208
4.3. Західноукраїнське місто «своїх» в умовах «війни всіх проти всіх» (Коломия, 1939–1943 рр.)	224

Частина друга
ПОТЕНЦІАЛИ

Розділ 5. Між формальною силою і фактичним безсиллям: моделювання потенціалу західноукраїнської етнополітичної сфери	243
5.1. Сила/потенціал ЗУНР: формальні показники	246
5.2. ЗУНР: форми (сектори) потенціалу	251
5.3. Потенціал ЗУНР: сила «жорстка» <i>versus</i> сила «м'яка»	269
5.4. Сила ЗУНР: п'ять пар типів дипломатії	277
5.5. Потенціал ЗУНР: виміряти не можна моделювати	296
5.6. Моделювання міжнародного балансу сил: синтетичні виміри потенціалу ЗУНР–ЗОУНР	305
5.7. Проектування стратегії національної безпеки: приклад потенціалу ЗУНР–ЗОУНР	315

Частина третя
ІНТЕРПРЕТАЦІЇ

Розділ 6. Між (не)ймовірним і (не)вразливим: випадковість і повторювальність як особливості західноукраїнської етнополітичної сфери	331
6.1. Листопадовий чин: революція чи переворот? Дилеми сучасного розуміння подій осені 1918 р.	333
6.2. Інституціоналізація західноукраїнської державности і теорія «Чорного лебедя»	352
6.3. Західноукраїнська державність і теорія «Сірого носорога»	371
6.4. Культура західноукраїнської етнополітичної сфери і теорія «Ефекту метелика»	389
6.5. Фрактальні розмірності західноукраїнської етнополітичної сфери	418

Розділ 7. Між пам'ятанням і фікціоналізацією: західноукраїнська етнополітична сфера в сучасній літературі	439
7.1. «Львівський» текст Юрія Винничука	441
7.2. «Станіславівський текст» Софії Андрухович	453
7.3. «Коломийський текст» Романа Іваничука	461
7.4. «Чортківський текст» Василя Махна	473
7.5. «Перемишльський» текст Лукаша Сатурчака	482
7.6. «Збірні образи» західноукраїнської етнополітичної сфери: рецензії та ремінісценції	492

Закінчення. Західноукраїнська етнополітична сфера: themata et problemata	509
Джерела та література	527
Перелік таблиць у тексті	562
Показчик імен і прізвищ	563
SUMMARY	573

– Наше діло з землею; пустиш її, то пропадеш, тримаєш її, то вона всю силу з тебе вігортає, вічерпує долонями твою душу; ти припадаєш до неї, горбишси, вона з тебе жили вісотує, а за то у тебе отари, та стада, та стоги. І вона за твою силу дає тобі повну хату дітей і внуків, що регочуться, як срібні дзвінки, і червоніють, як калина...

Василь Стефаник. *Вона – Земля**

* Стефаник В. Земля. Нариси й оповідання. З передмовою Д. Лукіяновича. Львів, 1926. С. 6.

ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКА ЕТНОПОЛІТИЧНА СФЕРА: PRO ET CONTRA

*Не пишайся батьківщиною,
Тобі суджена одвічна бездомність,
Ніхто не поступиться місцем,
Кажучи: тут батьків твоїх домовина.
Ти не матимеш ні родичів, ні оборонців.*
Емма Андіївська*

ВСТУП

*Е*тнополітичні сфери на периферіях вимирають. І навіть не сьогодні вони стали анахронізмом, реліктом, явищем сучасного ностальгійного туризму. І трапилася ця придибенція лише тому, що колишні периферійні регіони зважилися стаии елементами мозаїки єдиних, почасти нових держав, або їх до цього змусили об'єктивні і/або суб'єктивні чинники. Відтак можна упевнено говорити про крайні дати периферійних етнополітичних сфер: народження і смерті.

У цьому сенсі обрана для аналізу *західноукраїнська етнополітична сфера* немає жодних особливих принад. Вона, як і решта, периферійних явищ у певний історичний момент звелася на ноги, міцно витримуючи усі складнощі розвитку й функціонування, а за якийсь час – ті ж самі ноги, на яких вона стояла, підвели.

Хоча, задля історичної справедливості, слід зауважити, що свій символічний родовід досліджувана сфера могла б вести ще з пізньоримського часу. Зокрема населення Східнокарпатського регіону брало активну участь в розвитку подій на європейських теренах, при тому що етнічні спільноти варварської Європи не існували незалежно одна від одної, перебували у постій-

* Андіївська Е. Пісні без тексту. Мюнхен, 1968. С. 13.

них зіткненнях та взаємодії між собою. Варто визнати, що Прикарпаття лише почасти було інтегровано у пізньоримський час, а от Українське Закарпаття (область верхньої течії р. Тиса) було частиною «буферної зони» між Римською імперією і більш віддаленим варварським світом. Саме цю територію не оминали потужні поліетнічні міграційні потоки¹. Така думка важливіша подвійно, якщо зважатимемо на тезу, що кордони цивілізації закінчувалися римськими *limes* (потрактованими взірцями римської спадщини), яким був у цій частині європейського континенту Дунай, а відтак – аж до XX сторіччя – території правого берега р. Дніпро вважалися Центрально-Східною Європою, натомість землі на Дніпровому лівобережжі – сферою впливів Москви і «заслуговували», аби їх називали периферією Східної Європи з гравітаційним центром у Московщині².

Переконалий: те, що починалося на Галичині як результат більш-менш успішних колонізаційних стратегій і централізованого управління у межах багатоетнічної федерації, врешті дійшло до свого логічного завершення, або унаслідок воєнно-політичного конфлікту, або через «затирання» ознак етнополітичності на догоду тоталітаризмам XX ст., нацизму і/або комунізму, а відтак спроб творення моноетнічних суспільств. А вони, звісно, вже були позбавлені етнічного різноманіття і, як їм здавалося, етнонаціональних проблем.

Тож говорити про західноукраїнську етнополітичну сферу можна лишень у конкретних межах кінця XVIII – першої половини XX ст. І хоча її витoki криються, щонайменше, у Середньовіччі, яке було першою, документально-знаною осінню для бездержавних етносів, які мусили пережити ще й забуття-зиму, відродження-весна настала лише через декілька сторіч, коли етнічність та націоналізм народили етнополітичну сферу, а вона явила світові своє потомство – *етнофори* (індивіди, які є носіями певних соціокультурних вартостей) та *ідентиди* (інструменти, підсвідомо використовуючи які, індивіди ідентифікують себе з групою і визначає своє місце у соціумі). Хто був кому більша рідня, – земля і/або кров, – питання риторичне.

Досліджувана етнополітична сфера має, сказати б, межовий, граничний вимір, цілком конкретний «вік»: 1772 р. («перший» розбір Речіпосполитої, анексія Галичини Австрійською імперією) – 1943 р. (Друга світова війна, спричинений нацистами Шоа – фактичне зникнення галицького єврейства, а, отже, й ознак етнополітичності на Галичині; для більших доказів щодо верхньої хронологічної межі можна додати й депортації советами поляків з Галичини 1944 р., аж до акції «Вісла» 1947 р. на українсько-польському пограниччі включно). Тож, найперше, після 1943 року, а в ширшому сенсі, після Другої світової війни, західноукраїнська етнополітична сфера – фантом. Інколи фантомні болі з рецидивами пам'яті-забуття проявляються у сучасних Україні чи Польщі, майже ніколи – у Австрії, Німеччині чи, скажімо, в

¹ Вакуленко Л. Українські Карпати у пізньоримський час (етнокультурні та соціально-економічні процеси). Київ, 2010. С. 251, 253, 255–256.

² Sowa J. Fantomowe ciało króla. Peryferyjne zmagania z nowoczesną formą. Kraków, 2011. S. 17.

Ізраїлю. Відповіді на питання «чому» криються у статусі і/або престижі тих держав (або, вірніше, націоналізмів), до народження яких була причетна й досліджувана у цій книжці етнополітична сфера.

Особливості західноукраїнської етнополітичної сфери як периферійного регіону, як і у решті регіонів тогочасної *винайдені* Східної Європи зазвичай передбачали такий собі джентльменський набір, як-от: етнонаціональну та етносоціальну структури населення, функціонування дихотомії «свій» – «чужий», еволюцію ідентитів через релігійну та етнічну самоідентифікацію, політизацію етнічностей, етнополітичну мобілізацію, міжетнічні суперечності і конфлікти (конкуренція за дефіцитні ресурси), міжетнічні компроміси й консенсуси (каталізатори і шляхи досягнення порозуміння «своїх» і «чужих»), а також сприйняття «іншости» на груповому та індивідуальному рівнях.

На такий «подарунковий набір» завжди впливали пріоритети етнонаціональної політики й специфіка інтеграції підпорядкованих груп в «єдиний» етнополітичний організм держав, що по чергово маркували західноукраїнську етнополітичну сферу як «свою» частину-колонію своїх імперій (Габсбурзька монархія, Російська імперія), «свою» частину суверенних новітніх національних держав (Західноукраїнська Народна Республіка, Друга Річпосполита), «свою» окуповану тоталітарними державами імперського штибу (Советський Союз, Третій Райх) територію на підставі *Ius ad bellum*. Не зайве пригадати, що важливими тут завжди були й артикулятори етнонаціоналізмів³. Не лише вони, а й інші чинники, дають чіткі відповіді про функціональність етнічного каталізатора в умовах етноконфесійної самоізоляції, інституціоналізацію етнічних політичних акторів, або захист ними своїх групових прав.

Західноукраїнська етнополітична сфера є мітом. Це означає, що саме міт уможливорює її географічну та історичну локалізацію, а будь-які розмови про неї є *реконструкцією* того, що ніколи нею не було. Цей міт – сучасна спадщина колишньої периферійної багатоетнічності, і спосіб ідентифікації акторів етнополітичної сфери, водночас. Зрештою, західноукраїнська етнополітична сфера, це ще й приклад *уявленої спільноти*, яку створили не лише українці (якщо говоритимемо з позицій локалізації досліджуваного хронотопу в сучасній Україні), а й «інші свої», передусім поляки, євреї, німці та інші⁴.

³ Нічого нового: у цьому твердженні я йду логікою своїх двох попередніх книжок «Разом, але майже окремо. Взаємодія етнополітичних акторів на західноукраїнських землях у 1867–1914 рр.» (2010) та «Інші свої. Політична участь етнічних акторів пізньогабсбурзьких Галичини і Буковини» (2012). Хай там як, цю третю книжку я розглядаю як своєрідний *сиквел* досліджуваного хронотопу, правда з особливим, міждисциплінарним, поглядом саме на історичну, однак нині неіснуючу Галичину (якщо бажаєте, її східну частину), сучасний західноукраїнський регіон. – *Авт.*

⁴ Zob.: Brix E. Galicja jako „austriacki” mit. *Mit Galicji* / pod redakcją naukową Jacka Purchli, Wolfganga Kosa oraz Żanny Komar, Moniki Rydiger i Wenera Michaela Schwarca. Kraków, 2014. S. 99–105; Łazuga W. Galicja jako „polski” mit. *Ibidem*. S. 107–113; Hrycak J. Galicja jako „ukraiński” mit. *Ibidem*. S. 115–119; Wolff L. Galicyjscy Żydzi. Mity imperialne i tożsamości prowincjonalne. *Ibidem*. S. 122–128.

Західноукраїнська етнополітична сфера має свої семантичні категорії. По-перше, вона є поняттям, яке зумовлене загальним історичним процесом, на який вплинули етнічна і релігійна належність її акторів, які були репрезентантами політичної історії східноєвропейського регіону. По-друге, західноукраїнська етнополітична сфера є мітологізованим явищем, авторство якого належить і належатиме постколоніальним (постімперським, посттоталітарним) політичним режимам, з часу її функціонування (і до зникнення) аж до нині. По-третє, західноукраїнська етнополітична сфера є витвором ідеологічних лінгвістичних структур (лінгвістичних націоналізмів), «грою мов» периферійного регіону. Саме ця «гра» визначає оптику (естетику), відображає атмосферу (ауру) і детермінує функцію (політична диспозиційність) периферійного регіону, конструює етнопериферійність.

Західноукраїнська етнополітична сфера є прикладом етнічного (національного) габітусу, який більшою мірою, аніж ідентичність дозволяє реконструювати габітус периферійного регіону, вдало його структурувати. Саме тому важливими є не лише ідентичності, а й потенціали та інтерпретації досліджуваного хронотопу.

Використовуючи проблемно-хронологічний підхід у цій книжці моя головна увага буде прикута до перспективи *інтерпретування*, а не відкриття фактів і/або теорій. Адже йдеться не про пошук нових фактів, які відтворювали б знову і знову певний історичний період, а про *реінтерпретацію* фактів, явищ і процесів, що вже стали надбанням історіографії.

Ба більше: сучасний історіографічний доробок міг би уміститися на одній полиці, адже у хронологічних межах цього регіону вже, окрім власне моїх публікацій з етнічної історії пізньогабсбурзької Галичини (до 1914 р.)⁵, маємо ґрунтовні монографії Володимира Великочого і Миколи Лазаровича (період ЗУНР–ЗОУНР), Максима Гона (міжвоєння) і Василя Гулая (період Другої світової війни)⁶. Саме у них *західноукраїнська етнополітична сфера* (західноукраїнські землі, Західна Україна) (хоча й не завжди однаковою мірою) є сценою, на якій відбуваються етнополітичні явища та процеси, зокрема гра рівно- та різностатусних етнічних політичних акто-

⁵ Див.: Монолатій І. Жити і давати жити іншим. Німецький дискурс західноукраїнської етнополітичної сфери. Івано-Франківськ, 2008; Його ж. Західноукраїнська етнополітична сфера: суб'єкти і тенденції імперського простору. *Наукові записки ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України*. Вип. 37. Київ, 2008. С. 74–83; Його ж. Єврейський дискурс західноукраїнської етнополітичної сфери (кінець XIX – початок XX ст.). *Judaica Ukrainica*. Vol. 1. Київ, 2012. С. 73–110; Його ж. Etnopolityczna strefa zachodnioukraińska na obszarze imperium Habsburgów: doświadczenie w państwie wielonarodowościowym i wielowyznaniowym. *Polityka i Bezpieczeństwo*. Vol. IV. Piotrków Trybunalski, 2012. S. 221–242.

⁶ Див.: Великочий В. Джерела до вивчення державного будівництва в ЗУНР. Івано-Франківськ, 2003; Лазарович М. Етнополітика української влади доби національно-визвольних змагань 1917–1921 років: компаративний аналіз. Тернопіль, 2013; Гон М. Особливості міжетнічної взаємодії в контексті політичних процесів на західноукраїнських землях у міжвоєнний період. Рівне, 2006; Гулай В. Міжетнічна комунікація в Західній Україні у роки Другої світової війни. Львів, 2011.

рів. На жаль, зазначена мною тематика не може похвалитися увагою до неї дослідників у період Першої світової війни. Цей факт значно утруднює образ цього периферійного регіону 1914–1918 рр. Єдиним дороговказом тут досі є монографія згаданого вище Володимира Великочого, яка, однак, мала інше дослідницьке завдання⁷.

Слід зауважити, що вперше поняття «західноукраїнська етнополітична сфера» використав 2007 р. Максим Гон у докторській дисертації⁸, розуміючи під ним, головним чином, особливості міжетнічної взаємодії у контексті політичних процесів на західноукраїнських землях у міжвоєнний період. Услід за вченим, автор цих рядків 2007 р. опублікував одну з перших монографій, у якій досліджувана проблема окреслювала вже не міжвоєнний, постімперський (хоча окремі сюжети цієї доби тут також були присутні), період, а імперську добу кінця XVIII – початку ХХ ст. на Галичині⁹. Тож з цього часу можна вважати, що, по-перше, поняття «західноукраїнська етнополітична сфера» означає для дослідників не лише вузько маркований історичний відтинок, а, щонайменше, період кінця XVIII ст. (1772 р.) – переддень Другої світової війни (1939 р.). І, по-друге, це поняття має подвійний вимір: імперський і постімперський простір міжетнічної взаємодії у межах сучасного західноукраїнського регіону, зокрема його історичної належності до чужонаціональних і українських державних утворень (Габсбурзька монархія, ЗУНР–ЗОУНР, Друга Річпосполита).

Натомість західноукраїнська етнополітична сфера як наукова проблема сучасної етнополітології лише почасти увиразнена у колективній праці вчених Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України «Галичина в етнополітичному вимірі» (Київ, 2017). Зокрема у двох розділах (десяти підрозділах) цієї публікації досліджена етнополітична історія Галичини у складі Української РСР після Другої світової війни та охарактеризовані місце і роль Галичини у етнополітичному просторі України за умов відновлення її незалежності 1991 р.¹⁰ Однак «звертання» до історії досліджуваного явища напередодні Другої світової війни і/або у інших періодах історії України, що їй передували, зокрема в історичній, політичній та етнічній ретроспективі, у цій праці не знайдемо.

Інша у цьому контексті публікація – колективна праця науковців Курасівського інституту «Національні меншини України в політичних проце-

⁷ Великочий В. Українська історіографія суспільно-політичних процесів на Галичині 1914–1919 рр. Івано-Франківськ, 2009.

⁸ Гон М. М. Міжетнічна взаємодія на західноукраїнських землях у міжвоєнний період: дис. ... д-ра політ. наук; 23.00.05. Київ: Київський національний університет будівництва і архітектури, 2007. С. 13, 31, 32.

⁹ Монолатій І. Особливості міжетнічних взаємн у західноукраїнському регіоні в Модерну добу. Івано-Франківськ, 2007.

¹⁰ Див.: Галичина в етнополітичному вимірі / Кол. авт.; кер. авт. кол. В. Котигоренко. Київ, 2017. С. 28–772.

сах ХХ – ХХІ століть: стан і проблеми дослідження» (Київ, 2020) вже більшою мірою присвячує свої сторінки озвученій нами проблемі, вказуючи зокрема й на публікації автора цієї монографії¹¹.

Свідченням того, що західноукраїнська етнополітична сфера у її широкому сенсі є необхідною для розуміння діалектики історії України Модерної доби – із акцентуванням на її виразній етнічній основі (з покликанням на праці автора цих рядків), про що дізнаємося з Національної доповіді «Україна як цивілізаційний суб'єкт історії та сучасності» (Київ, 2020), що її підготувала Секція суспільних і гуманітарних наук НАН України з нагоди 30-ліття незалежності України¹².

Свідомо уникаю аналізу публікацій з царини досліджуваного явища іноземними мовами (передусім польською, німецькою, англійською), позаяк навіть за наявності огрому ґрунтовних студій, їхні автори спеціально не зосереджують свою увагу саме на *західноукраїнській* етнополітичній сфері, справедливо, зі свого боку, вважаючи її, або штучним дослідницьким конструктом, або, найприродніше, сюжетами «своїх» етнічних історій («східногалицькою», «східномалопольською») тощо.

Тому мої окремі спроби на рівні статей у іноземних наукових виданнях, скажімо, англійською, німецькою, польською і хорватською мовами, ознайомити колег-чужинців із висновками щодо специфіки етнонаціональних і етноконфесійних взаємин у досліджуваному мною і, звісно, ними хронології, вважати успішними можна лише почасти¹³.

¹¹ Див.: Національні меншини України в політичних процесах ХХ – ХХІ століть: стан і проблеми дослідження / Кол. авт.; кер. авт. кол. В. Котигоренко. Київ, 2020. С. 48, 53, 57, 71–74, 82, 83, 86, 89, 90, 93, 95, 256–257, 267.

¹² Україна як цивілізаційний суб'єкт історії та сучасності. Національна доповідь. Київ, 2020. С. 103.

¹³ Monolatii I. Together, But Almost Alone? On the Ethno-Political Aspects of Interethnic Interactions of West-Ukrainian Lands in 1867–1914. *Central European Papers*. Opava, 2014. Vol. II (I). P. 9–24; Monolatii I. Politische Partizipation von ethnischen Akteuren im Vielvölkerstaat: Erfahrungen von Galizien und der Bukowina in der Donaumonarchie. *West Bohemian Historical Review*. Plzeň, 2013, no. 1. P. 94–114; Monolatii I. Fenomen pogranicza i stosunki międzyetniczne w Europie Środkowo-Wschodniej: przykład Ukrainy Zachodniej. *Феномен пагранічча: польська, українська і беларуська літаратура — впливи і взаємозбагачення*. Збірник артыкулаў. Мінск, 2008. С. 127–143; Monolatii I. Procesy narodowotwórcze w regionie zachodnioukraińskim jako przykład komunikacji międzyetnicznej na pograniczu Europy Środkowo-Wschodniej. *Polityka i Bezpieczeństwo*. Vol. VIII. Piotrków Trybunalski, 2014. S. 146–167; Monolatii I. Razem czy osobno? Instytucjonalizacja etnicznych podmiotów politycznych w Galicji Habsburskiej na przełomie XIX i XX wieku. *Společenstvo. Edukacija. Język*. Płock, 2017. T. 5. S. 217–232; Monolatii I. Etnonacionalna i etnosocijalna struktura stanovništva zapadnoukrajinskih zemalja. *Prikarpataska Galicija*, red. Jevgenij Paščenko i Tetyana Fuderer. Zagreb, 2017. S. 135–160; Monolatii I. Funkcionalnost dihotomije „svoj” – „tuđi”. *Bukovina. Буковина*. (prijevodi s ukrajinskoga). Priredili Jevgenij Paščenko i Tetyana Fuderer. Zagreb, 2017. S. 147–158; Monolatii I. Kultura interakcji „innych” na pograniczu: model ziem zachodnioukraińskich (koniec XIX – początek XX w.). *Polska – Niemcy – Unia Europejska w procesie zmian*; red. nauk. Z. Czachór, T. Marcinkowski. Gorzów Wielkopolski, 2019. S. 227–243.

Дещо краща ситуація із моїми монографіями, що з'явилися друком за кордоном, зокрема польською мовою¹⁴. За останні роки з'явилися ґрунтовні рецензії польською, німецькою і білоруською мовами зарубіжних колег Аркадіуша Адамчика, Ігоря Набитовича, Вальдемара Паруха, Андрея Казакевіча, Уладзіслава Іванова, Крістофа фон Вердта¹⁵.

Разом з цим така ситуація не зайве свідчить, що сучасний історіографічний доробок цієї проблеми заслуговує, після вичерпних аналітичних розмислів, на спеціальну публікацію.

Перекоаний, що *західноукраїнської етнополітичної сфери не повернеш, а тим більше її не вдасться клонувати*. Її лишень можна уявляти собі нині, як поштову марку давно втраченої країни, що її варто знову і знову наліплювати на документи тожсамости етнічних політичних акторів. Саме тих, які вважали східногалицькі терени, Західну Україну, а нині західну частину незалежної України, своєю малою Батьківщиною. І саме вони є альфою і омеґою розуміння непростих фактів і процесів, які впливають досі на наше життя.

Структурно ця книжка, окрім вступу і висновків, поділяється на три частини, містить сім розділів. З огляду на головні дослідницькі завдання, архітектоніка праці є такою.

Перша частина, «Ідентичності», містить чотири розділи, поділених на 12 підрозділів.

Мої міркування щодо дискурсів тожсамостей західноукраїнської етнополітичної сфери розпочинаються з'ясуванням специфіки умовного трикутника ідентичностей «інших своїх» – найбільших етнічних спільнот регіону: поляків, євреїв і німців. Виклад першого розділу зосереджений, по-перше, на місці поляків у структурі населення Галичини, їх партійно-політичній структуризації, ролі етноконфесійного чинника у конструюванні ідентичности поляків. По-друге, йдеться про особливості етнодемографічного розвитку євреїв, їх місце і ролі в умовах дискримінаційних практик держави щодо «чужих», а також про етнополітичну ідентифікацію єврейства. По-третє, досліджуються шляхи формування німецької діаспори, приклади асиміляційних практик щодо німців, їх етнополітична мобілізація тощо. У деяких випадках оповідь про зазначені у підрозділах теми виходить поза хронологічні межі дослідження, зокрема якщо йдеться про генезу того чи того історико-політичного явища.

¹⁴ Monolati J. Viribus Unitis? Dylematy (współ)istnienia narodów Galicji Habsburskiej. Lublin, 2013; Monolati J. Metropolia versus peripharia. Studia nad etno- i geopolityką dawnych Kresów Wschodnich I Rzeczypospolitej na przełomie XIX i XX wieku. Piotrków Trybunalski, 2015; Monolati J. W Europie, obok Europy, dzięki Europie. Dylematy historii, polityki i bezpieczeństwa Ukrainy. Płock, 2020.

¹⁵ Відголосся тожсамостей: західноукраїнські сюжети міжетнічної комунікації, історичної політики та культури пам'яті у дослідженнях Івана Монолатія / Упор. М. Арсак. Івано-Франківськ, 2016. С. 26–30, 38–42, 43–46, 79–81, 81–86, 86–88.

На підставі положень першого розділу, а також основних іноетнічних фігурантів дослідження (поляків, євреїв, німців), у другому розділі запропоновано розуміння моделей співіснування українців з поляками, євреями і німцями і, почасти, навпаки. Якщо моделі контактів і співпраці українців з поляками і євреями розглядаються у контексті парламентської боротьби, співпраця з німцями розглядається ще й у вимірі військового співробітництва.

Розуміння сучасного прочитання дискурсів ідентичностей у цій частині книжки знайдемо у третьому розділі. У ньому, згідно з логікою попередніх частин праці, розкриваються біографічні та професійні особливості репрезентантів етнополітичної сфери – «інших своїх». Зокрема йдеться про польку-поетку Зоф'ю Марію Бессажанку, єврея-видавця Якова Оренштайна і німця-військовика Ганса Коха. Показовими тут є трактування ними власних патріотизмів (З. М. Бессажанка, Г. Кох) і самовитгання (Я. Оренштайн) у рамках (і поза ними) досліджуваного часу і простору. Відтак уявними маркерами розділу є триада *кресов'янка – українофіл – галичанин*.

Зміст четвертого розділу пояснює місце і роль етнічних політичних акторів у етноконфліктній взаємодії – через з'ясування (анти)урбаністичної специфіки. Зокрема тут досліджується західноукраїнське місто: по-перше, як епіцентр протистояння «іншостей», по-друге, в умовах національної державности «своїх», по-третє, в умовах «війни всіх проти всіх». Якщо для першого виміру був обраний збірний образ міста кінця ХІХ – початку ХХ ст., то для двох наступних – конкретні міста хронотопу: Станиславів 1918–1919 рр. і Коломия 1939–1943 рр., а отже, в умовах польсько-української війни і Другої світової війни відповідно. Такі порівняння ролей і статусів міських осередків досліджуваної етнополітичної сфери дозволили увиразнити місце і роль містян, а також «правила гри» місцевого врядування в умовах миру і війни.

Друга частина, «Потенціали», містить розділ, поділений на сім підрозділів.

Якщо увага першої частини цієї книжки зосереджується, головними чином, на особливостях імперського простору, зокрема на Галичині пізньогабсбурзької доби, її друга частина – приглядається до специфіки етнополітичної сфери на постімперському просторі, добі творення національних держав на уламках Габсбурзької монархії. З-поміж таких держав винятком не була спочатку Західноукраїнська Народна Республіка, а відтак Західна Область Української Народної Республіки. Попри свою історико-політичну короткотривалість, західноукраїнська державність 1918–1923 рр. мала певний потенціал, який можна окреслити дwoяко: формальна сила і фактичне безсилля. Тому моделювання потенціалу ЗУНР–ЗОУНР з огляду на сучасні теорії і пропозиції вчених міжнародників, геополітиків, математиків і економістів, є важливим чинником дослідження усіх позитивів і негативів досліджуваної етнополітичної сфери, адже практично показують її безпекову й геостратегічну складові.

З-поміж формальних показників сили/потенціалу ЗУНР, що їх охарактеризовано у першому підрозділі, виокремлюємо територію, населення, Збройні сили, форму правління і економічний потенціал держави. Услід за ними йдуть форми (сектори) потенціалу, дослідження яких складає зміст другого підрозділу: морфологічний, демографічний, економічний, організаційний, військовий і зовнішньополітичний потенціали. У третьому підрозділі вивчається потенціал ЗУНР через використання теорії «жорсткої» і «м'якої» сили, зокрема йдеться про такі форми сили, як-от: «наказову», «кооптаційну», «громадянську» і «смайт-силу». Силу ЗУНР як взаємодію п'яти пар дипломатії проаналізовано у четвертому підрозділі. Тут йдеться про такі пари дипломатії: «тиху» і «голосну»; «групову» і «нішеву»; «діаспорну» і «багатокультурну»; «підприємницьку» і «бюрократичну»; «дипломатію самітів» і «інформаційну» дипломатію. П'ятий підрозділ присвячений спробам вимірювання / моделювання потенціалу ЗУНР. Для цього використані моделі Кліффорда Германа, Вільгельма Фукса, Рея Клайна, Ахмета Давутоглу. Натомість у шостому підрозділі для кращого розуміння усіх «за» і «проти» потенціалу етнополітичної сфери використовується моделювання міжнародного балансу сил, зокрема синтетичні виміри потенціалу ЗУНР–ЗОУНР: моделі гравітації, стратифікації, ескалації/деескалації. Дослідження потенціалу західноукраїнської державности 1918–1923 рр. завершує сьомий підрозділ, у якому йдеться про (не)можливість проектування стратегії національної безпеки ЗУНР–ЗОУНР.

Третя частина, «Інтерпретації», містить два розділи, поділені на одинадцять підрозділів.

Перший розділ присвячений авторським пропозиціям щодо розуміння специфіки західноукраїнської етнополітичної сфери 1918–1923 рр. на підставі сучасних теорій «Чорного лебедя» Насіма Ніколаса Талеба, «Сірого носорога» Мішель Вукер, «ефекту метелика» Едварда Лоренца. Зокрема досліджуються питання (не)революційности подій жовтня – листопада 1918 р. на Галичині, інституціоналізації західноукраїнської державности, «культурної ситуації» в західноукраїнській етнополітичній сфері. Завершують цей розділ міркування про повторювальність вибраних політичних процесів і структур у досліджуваному хронотопі – на прикладі дослідження фрактальних розмірностей.

Сповідуючи міждисциплінарний підхід, що використовується у монографії, зміст другого розділу цієї частини книжки розкриває різні сюжети досліджуваного мною явища в сучасній художній літературі. Зокрема йдеться про дилему пам'ятання / забуття і фікціоналізації, котра присутня у «міській» прозі українців Юрія Винничука, Софії Андрухович, Романа Іваничука, Василя Махна і поляка Лукаша Сатурчака. Відповідно йдеться про письменницьке бачення особливостей міжетнічної взаємодії у Львові, Станіславові, Коломиї, Чорткові та Перемишлі. Завершує розділ фактична збірка рецензій та ремінісценцій на історико-документальні і художні публікації, в яких фігурує західноукраїнська етнополітична сфера

у різних її проявах. Зосібна це відгуки на тексти українців Мирослава Дністрянського, Сергія Германа, Ігоря Набитовича, а також поляка Гжегожа Гаудена.

Відтак проблемно-хронологічна композиція цієї монографії, зміст і основні положення якої «змальовують» груповий («спільнотний») і персональний (індивідуальний) портрет етнічних політичних акторів, вбачається мені «містком», який перекидається з кінця XVIII ст. до сьогодення. З одного боку такого «містка» маємо період тривання етнополітичної сфери, різносюжетні дискурси якої реалізовувалися включно до останніх років Другої світової війни, а з другого боку – це спадщина західноукраїнської етнополітичної сфери, яка вдало чи ні, реінкарнована / реанімована в сучасній літературі, зокрема українській.

І насамкінець. Етнопериферійність, прояви якої є головною темою цієї книжки, не рятує від зовнішніх чи внутрішніх впливів. Це явище тільки на деякий час може спасти од невпинного плину модернізації регіону з його політичними системами і режимами (найкращим означенням цього процесу буде тут вислів «потяг надій»¹⁶), ставши таким собі «громовідводом» від етнічних чисток, депортацій, геноцидів тощо. Вона, етнопериферійність, й далі буде джерелом незгоди і порозуміння водночас. Однак не обманюймо себе: етнопериферійність не вимагає подолання минулого через його «масштабування» у координатах глобалізованого світу, вочевидь існуючи окремішньо. Усі відлуння досліджуваного явища улягають повільній, але незворотній каталогізації, аби через десятки або сотні років його умістили у скляні шафи великих і малих музеїв, показуючи праправнукам і праправнучкам фігурантів західноукраїнської етнополітичної сфери здобутки і прорахунки минулих поколінь. І якщо ці нащадки думатимуть, що їх уже ніколи не братиме в обійми своїх вогненних крил міжетнічна взаємодія, міждержавні конфлікти і культура пам'яті, то вони й далі ходитимуть у зачарованому колі національних наративів кожного із суб'єктів етнополітичної сфери, а тіні їхніх забутих предків – переслідуватимуть. Відтак новітня історія доводить, що етнопериферійність важлива і має значення, однак все частіше і частіше вона стає, якщо не утікачкою, то вітрогонкою. Не лише «галицька» культура пам'яті промовисто про це мовить¹⁷, час від часу перепитуючи, а чи справді Галичина жалюгідна і/або щаслива?¹⁸.

¹⁶ Див.: [Упорядник]. Потяг сподівань та інші залізничні сполучення. *Потяг надій та інші залізничні сполучення*. Ювілееві залізничного сполучення в Галичині присвячується. Концепція, упорядкування та загальна редакція Тимофія Гаврилів. Львів, 2011. С. 9–14.

¹⁷ Див.: *Подорож до Європи*. Галичина, Буковина і Відень на центральноєвропейській культурній шахівниці. Упорядники: Оксана Гаврилів, Тимофій Гаврилів. Львів, 2005; *Es war einmal Galizien...* Herausgeber: Alla Paslawska, Jurko Prochasko, Tobias Vogel / Була собі Галичина... Упорядники: Алла Паславська, Юрко Прохасько, Тобіас Фогель. Львів, 2012; *Galizien. Aus dem Grossen Krieg*. Herausgeber: Alla Paslawska, Tobias Vogel, Wolodymyr Kamianets / Галичина. З Великої війни. Упорядники: Алла Паславська, Тобіас Фогель, Володимир Кам'янець. Львів, 2017.

¹⁸ Cybenko L. *Galicia miserabilis und/oder Galicia felix? Ostgalizien in der österreichischen Literatur*. Lwiw, 2008. S. 6–10.

Переконаний, що картина світу, осередками якої є суб'єкти і тенденції етнополітичної сфери, що їх я намагався розмістити в системі координат міжетнічної взаємодії «своїх» і «чужих» на західноукраїнських землях на імперському і постімперському просторі, буде для моїх колег і уважних читачів цікавою лекцією з історії етнополітології і ретроспективної політології.

Цю книжку я присвячую усім героям і героїням цього річної війни за незалежність України, тим, котрі в горнилі російсько-української війни народжують новітню українську політичну націю, а також світлій пам'яті моїх колег-політологів – студентів і випускників цієї спеціальності у Прикарпатському національному університету імені Василя Стефаника, які загинули 2022 р., боронячи волю нашої держави.